

Dr Zofia Frączek

Uniwersytet Rzeszowski

**NIEPOWODZENIA SZKOLNE UCZNIÓW
W CZASIE PANDEMII COVID-19
W PERSPEKTYWIE
WYBRANYCH BADAŃ EMPIRYCZNYCH**

**SCHOOL FAILURE AMONG PUPILS
IN COVID-19 PANDEMIC
IN PERSPECTIVE OF CHOSEN
EMPIRICAL RESEARCH**

Streszczenie

W tekście tym scharakteryzowano zjawisko niepowodzeń szkolnych uczniów – przedstawiono trudności dydaktyczne i wychowawcze. Zaprezentowano ich specyfikę, syndromy i przyczyny oraz wskazano na możliwości zapobiegania tym niepowodzeniom i wspierania uczniów przejawiających owe trudności. Podjęto także próbę przedstawienia trudności dydaktycznych i wychowawczych, z którymi zmagają się uczniowie w czasie pandemii COVID-19, uwzględniono przy tym dostępne i wybrane wyniki badań empirycznych. Artykuł zamykają propozycje wspierania uczniów przez środowisko szkolne i rodzinne w okresie pandemii i zapobiegania niepowodzeniom szkolnym. Szczególną uwagę zwrócono na potrzebę realizacji intensywnej współpracy i otwartej komunikacji nauczycieli, rodziców i samych uczniów w nowych warunkach, z koniecznością zachowania dystansu społecznego.

Słowa kluczowe: niepowodzenia szkolne, nauczyciele, rodzice, uczniowie, pandemia COVID-19.

Abstract

In this text the phenomenon of school failure among pupils has been characterized with presentation of didactical and educational difficulties. Their specificity, syndromes and causes have been presented. The author has indicated possibilities of prevention of those failures as well as possibilities of support of the ones manifesting these difficulties. An attempt to outline the didactical and educational difficulties of pupils on COVID-19 pandemic was made. In the process, chosen and available results of empirical research were used. Suggestions of pupils support by school and family environment encloses the article. Special attention was brought to the need of realization of intensive cooperation and open communication among teachers, parents and pupils themselves, as the new circumstances require maintenance of social distancing.

Keywords: school failure, teachers, parents, pupils, COVID-19 pandemic.

1. Niepowodzenia szkolne – dydaktyczne i wychowawcze

Niepowodzenia szkolne uczniów od lat skupiają uwagę badaczy – pedagogów, psychologów, teoretyków oraz praktyków- nauczycieli i wychowawców. W opracowaniach naukowych na przestrzeni lat pojawiło się wiele interpretacji terminu *niepowodzenia szkolne*. I tak, W. Okoń wskazał, że niepowodzenia szkolne to „proces pojawiania się i utrwalania rozbieżności między celami edukacji a osiągnięciami szkolnymi oraz kształtowania się negatywnego stosunku młodzieży do wymagań szkoły”¹. Natomiast W. Kojs określił je jako: „stan, w którym działająca jednostka lub grupa osób, mimo ponoszonych ubytków, wkładanego wysiłku i energii, nie przybliży się do stanu zamierzonego”². Z kolei w opinii wielkiego polskiego dydaktyka C. Kupisiewicza są to: „sytuacje, w których występują wyraźne rozbieżności między wymaganiami wychowawczymi i dydaktycznymi szkoły a zachowaniem uczniów oraz uzyskiwanymi przez nich wynikami nauczania”³. Wskazane wyżej przykłady nie wyczerpują występujących w literaturze wielości definicyjnych ujęć analizowanego pojęcia, ale trzeba zauważyć, że we wszystkich powyższych interpretacjach, pomimo zaistnienia pewnych różnic, badacze pozostają w zgodzie co do tego, że w przypadku niepowodzeń szkolnych mamy do czynienia z rozbieżnością pomiędzy celem, który z założenia ma zostać osiągnięty, a rzeczywistymi osiągnięciami ucznia.

Termin *niepowodzenia szkolne* jest bardzo obszerny w swej treści i obejmuje zasięgiem *niepowodzenia dydaktyczne* (inaczej trudności dydaktyczne) i *niepowodzenia wychowawcze* (inaczej trudności wychowawcze). „W rzeczywistości te dwa rodzaje niepowodzeń są ze sobą ściśle powiązane, niekiedy nakładają się na siebie, lub współwystępują, ale mogą też występować rozłącznie. Zadaniem szkoły jest nie tylko kształcenie, ale również wychowanie dzieci i młodzieży”⁴.

Niepowodzenia dydaktyczne wiążą się z trudnościami w opanowaniu przez uczniów wymagań zawartych w programie nauczania⁵. Są one różnie klasyfikowane ze względu na wybierane przez badaczy kryteria podziału. Możemy klasyfikować je z uwagi na zasięg przedmiotowy, wyróżniając niepowodzenia o charakterze globalnym, występujące wtedy, kiedy obejmują wszystkie przedmioty szkolne, lub częściowy, gdy dotyczą jednego lub części przedmiotów, czy też obejmują pewien zakres⁶. C. Kupisiewicz wskazał na istnienie niepowodzeń dydaktycznych ukrytych (tj. takich, kiedy występują pewne symptomy i uczeń

¹ W. Okoń, *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004, s. 274.

² W. Kojs, *Wokół pojęcia niepowodzeń szkolnych* [w:] *Niepowodzenia szkolne: praca zespołowa*, red. J. Lysek, Kraków 1998, s. 16–19.

³ C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996, s. 225.

⁴ K. Żegnałek, *Dydaktyka ogólna. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2005, s. 269.

⁵ T. Nowacki, *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom 2004, s. 148.

⁶ A. Karpińska, *Niepowodzenia edukacyjne – renesans myśli naukowej*, Białystok 2011, s. 96.

ma trudności ze zrozumieniem i opanowaniem treści kształcenia, a nauczyciel na ogół jeszcze ich nie dostrzega) i jawnych (kiedy trudności są już tak duże, że uczeń nie może poradzić sobie z nauką, co dostrzega nauczyciel, niekiedy także i jego rodzice). Występują również niepowodzenia dydaktyczne przejściowe i względnie trwałe, które mogą prowadzić do drugoroczności i odsiewu szkolnego⁷. Ponadto K. Denek zwrócił uwagę na występowanie niepowodzeń dydaktycznych losowych i okolicznościowych. Losowe wynikają z psychicznych braków i niskiego ilorazu inteligencji, natomiast niepowodzenie okolicznościowe powiązał autor z sytuacją, kiedy uczeń pomimo zdolności znalazł się w niesprzyjających mu okolicznościach, które spowodowały u niego trudności w uczeniu się⁸.

Niepowodzenia wychowawcze (trudności wychowawcze), to obok dydaktycznych kolejny rodzaj niepowodzeń, do których dochodzi w związku z przypisywaną szkole funkcją wychowawczą, a właściwie trudnościami w jej realizacji.

Pojęcie *trudności wychowawczych* nie jest łatwe do zdefiniowania. M. Łobocki, charakteryzując zjawisko trudności wychowawczych, wyjaśniał, że dotyczy ono ucznia, który nie potrafi lub nie jest w stanie nawiązać poprawnych stosunków z rówieśnikami i dorosłymi, a w konsekwencji często popada z nimi w konflikty; nie wie, czego chce i wysuwa w stosunku do innych osób różnorodne pretensje; sprawia nauczycielom wiele kłopotów w pracy dydaktyczno-wychowawczej i z oporem reaguje na zwykłe oddziaływania pedagogiczne, a ponadto czyni niezadowalające postępy w nauce, pomimo funkcjonowania opinii, że jest on uczniem zdolnym⁹.

Podobnie istotę rzeczy ujął A. Lewicki, który wyjaśniał, że: „trudności wychowawcze obejmują tylko zachowania dzieci niezgodne z przyjętymi normami życia społecznego, a jednocześnie uporczywe i niepoddające się zwykłym zabiegom wychowawczym”¹⁰.

Definiując trudności wychowawcze R. Skrzypniak podkreślił, iż są to zachowania się uczniów, które pozostają w sprzeczności z założeniami wychowawczymi i występują w mniej lub bardziej świadomie zorganizowanym procesie wychowawczym¹¹.

Syntetyzując wyżej zaprezentowane stanowiska i jak się wydaje wyczerpującą interpretację pojęcia trudności wychowawcze, zaprezentował L. Zarzecki,

⁷ C. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej...*, s. 225–227.

⁸ K. Denek, *Powodzenia i niepowodzenia szkolne w kontekście badań [w:] Niepowodzenia szkolne: praca zespołowa...*, s. 25.

⁹ M. Łobocki, *Trudności wychowawcze w szkole. (Zapobieganie i przeciwdziałanie)*, Warszawa 1989, s. 10.

¹⁰ Tamże, s. 12.

¹¹ R. Skrzypniak, *Trójgłos w sprawie niepowodzeń edukacyjnych – trudności wychowawcze [w:] Dydaktyczna refleksja o edukacyjnych priorytetach*, red. A. Karpińska, M. Zińczuk, Warszawa 2014, s. 40.

który napisał, że: „Trudności wychowawcze – to niezgodne z obowiązującymi normami społecznymi i utrudniające współzycie formy zachowań występujące u dzieci i młodzieży, nie poddające się zwykłym zabiegom wychowawczym, a spowodowane najczęściej niekorzystnymi warunkami życia i niewłaściwym wychowaniem, przy jednoczesnym prawidłowym rozwoju intelektualnym jednostki”¹².

Rodzaje trudności wychowawczych są już w literaturze pedagogicznej dobrze opisane.

Na dwie grupy podzielił je L. Bandura. Do pierwszej zaliczył trudności wychowawcze spowodowane przez dzieci o przewadze procesów pobudzania i wskazał, że są to uczniowie arogancy i nieposłuszni, a ponadto lekceważący swoje obowiązki zarówno te szkolne, jak i domowe. Ich zachowanie prowadzi do naruszenia dyscypliny szkolnej, a nawet do przestępstw, np. kradzieży. Drugą grupę stanowią trudności wychowawcze spowodowane przez dzieci o przewadze procesów hamowania. Są to na ogół dzieci nieśmiałe, niepewne siebie, ciche, unikające towarzystwa. Niekiedy także niepełnosprawne intelektualnie¹³.

Podobne stanowisko zaprezentował M. Łobocki, który wyróżnił dzieci przesadnie bierny, tj. osoby z ograniczoną samodzielnością i aktywnością, u których występuje strach, lęk, osamotnienie, a także brak zainteresowania, oraz dzieci nadmiernie aktywne, w których zachowaniu możemy zaobserwować brak sprawności fizycznej, zaburzenia w sferze uwagi i agresję słowną¹⁴. Warto podkreślić, że przy klasyfikowaniu uczniów do poszczególnych grup trzeba brać pod uwagę nie pojedyncze cechy, ale ich zespoły, gdyż te same zachowania mogą wystąpić zarówno u uczniów przesadnie biernych, jak i nadmiernie aktywnych, np. lęklivość, kłamstwa, konflikty¹⁵.

Do często występujących wśród uczniów trudności wychowawczych należą: lekceważący stosunek do lekcji, opuszczanie pojedynczych godzin lekcyjnych; nieprzestrzeganie regulaminu szkolnego (palenie papierosów na terenie szkoły i poza nią, spóźnianie się na lekcje, niewłaściwy ubiór i makijaż, używanie telefonów komórkowych podczas zajęć); stosowanie przemocy fizycznej i słownej wobec rówieśników; przejawianie zachowań napastliwych; izolowanie wybranych osób; agresja słowna wobec nauczycieli, znieważanie, używanie wulgaryzmów; niszczenie mienia szkolnego¹⁶.

Opisywane syndromy niepowodzeń dydaktycznych i wychowawczych dotyczą wielu uczniów, warto więc, choćby krótko, zastanowić się nad ich przyczynami. Badania pokazują, że mogą one tkwić zarówno w środowisku szkolnym, jak i rodzinnym ucznia. Istotny jest także wpływ środowiska rówieśniczego oraz mediów.

¹² L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*, Jelenia Góra 2012, s. 104.

¹³ Tamże, s. 105.

¹⁴ M. Łobocki, *Trudności wychowawcze w szkole...*, s. 26–30.

¹⁵ L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania...*, s. 106.

¹⁶ R. Skrzypniak, *Trójgłos w sprawie niepowodzeń edukacyjnych...*, s. 42.

2. Uwarunkowania niepowodzeń szkolnych uczniów (dydaktycznych i wychowawczych) oraz ich eliminowanie

Jak już wcześniej wskazano, pomiędzy trudnościami dydaktycznymi i wychowawczymi istnieje ścisły związek. Te dwa rodzaje niepowodzeń szkolnych wzajemnie się warunkują. Podobne są także determinanty tych niepowodzeń szkolnych uczniów. Kwestię tę rozwinął M. Łobocki, pisząc, że niepowodzenia w nauce szkolnej mogą być zarówno skutkiem, jak i przyczyną nieprzystosowania społecznego – i odwrotnie. Nieprzystosowanie społeczne pociąga za sobą zazwyczaj niepowodzenia szkolne, które z kolei powodują wzrost zaburzeń w zachowaniu, a te przyczyniają się dodatkowo do zaniżenia i tak już niskiego poziomu osiągnięć szkolnych¹⁷.

Poszukując przyczyn niepowodzeń szkolnych uczniów, C. Kupisiewicz wyróżnił trzy ich grupy:

- przyczyny społeczno-ekonomiczne: warunki materialno-bytowe; wykształcenie rodziców; rodzaj wykonywanej przez rodziców pracy (zawód), ale także pozostawanie bez pracy; miejsce zamieszkania (miasto, wieś); poziom życia kulturalnego rodziny; sytuacja moralna w rodzinie (rodziny patologiczne, rozbite i inne); pozycja dziecka w rodzinie; poziom opieki nad rozwojem dziecka w aspekcie intelektualnym, moralnym, kulturalnym oraz fizycznym;
- przyczyny biopsychiczne: zadatki wrodzone (poziom inteligencji uczniów); uzdolnienia; motywacja uczenia się; temperament; charakter; defekty narządów zmysłu; zaburzenia w funkcjonowaniu układu nerwowego; choroby somatyczne; zaburzenia w funkcjonowaniu procesów poznawczych (np. powolne tempo myślenia, skłonność do uogólniania);
- przyczyny dydaktyczne: zuniformizowany system nauczania; stereotypowość metod nauczania; brak systemowej kontroli; nadmierne obciążenie uczniów; wadliwe plany i programy nauczania; złe warunki pracy szkół (nadmierna liczba uczniów w klasie szkolnej, nauka na zmiany, brak pracowni przedmiotowych); niedostatek pomocy naukowych; błędy w pracy nauczyciela (merytoryczne i pedagogiczne), niewłaściwe podręczniki; brak zorganizowanej przez szkołę pomocy uczniom opóźnionym w nauce¹⁸.

Podobne kategorie przyczyn niepowodzeń szkolnych uczniów wymieniają i inni autorzy. Stosują jedynie odmienne kryteria klasyfikacyjne albo też koncentrują się bardziej na trudnościach wychowawczych. Do przyczyn niepowodzeń szkolnych uczniów zaliczają: przyczyny egzo- i endogenne. Przyczyny egzogenne, tj. zewnętrzne, tkwią w otoczeniu dziecka, są to czynniki społeczne czy też

¹⁷ M. Łobocki, *Trudności wychowawcze w szkole...*, s. 31.

¹⁸ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej...*, s. 227–237.

środowiskowe. Mogą one być usytuowane w rodzinie, szkole, środowisku rówieśniczym, mediach.

Przyczyny związane z rodziną dziecka to np. zła sytuacja materialna rodziny, konflikty występujące pomiędzy jej członkami, niewłaściwe postawy rodzicielskie oraz style wychowania i błędy wychowawcze rodziców, a także dysfunkcjonalność rodziny spowodowana takimi zjawiskami, jak: toksykomania, przemoc, rozwód, przewlekła choroba czy też śmierć członka rodziny¹⁹.

Do przyczyn tkwiących w środowisku szkolnym należą m.in.: zbyt obszerne treści kształcenia i programy nauczania, a co się z tym wiąże zbyt duże tempo pracy nauczyciela; podręczniki niedostosowane do rozwoju, uzdolnień i zainteresowań uczniów; dominacja tradycyjnych metod nauczania i mało urozmaiconych organizacyjnych form pracy na lekcji; zbyt liczne klasy i utrudnienia w realizacji indywidualizacji pracy z uczniem, a także nieznamość ucznia przez nauczyciela. Negatywny wpływ na uczniów mają także błędy w ich ocenianiu przez nauczycieli oraz niedoceniając ich wysiłku, brak pochwał i uznania, który prowadzi do zmniejszenia motywacji do nauki²⁰.

Przyczyny niepowodzeń szkolnych uczniów mogą tkwić również w środowisku rówieśniczym, które oferuje niekiedy młodym ludziom normy i wartości sprzeczne z powszechnie uznawanymi normami społecznymi. Uczestnictwo w życiu takiej grupy zaspokaja ważną potrzebę nastolatków – aprobaty ze strony rówieśników, ale negatywnie wpływa na ich zachowania i osiągnięcia szkolne²¹.

Czynnikami wpływającym na niepowodzenia szkolne uczniów mogą być także media – Internet, gry komputerowe oraz telewizja. Dzieci coraz więcej wolnego czasu spędzają w kontakcie z tymi elektronicznymi środkami. Nie można zapominać o tym, że dostęp do mediów to szybki dostęp do informacji i różnych źródeł wiedzy, ale trzeba podkreślić, że większość gier komputerowych (różnego rodzaju strzelanki oraz gry wyścigowe), a także niekontrolowane i nieograniczone czasowo wykorzystywanie Internetu niesie wiele zagrożeń dla rozwoju fizycznego i psychicznego dzieci oraz młodzieży²².

Do endogennych, tj. wewnętrznych przyczyn trudności wychowawczych należą przyczyny biopsychiczne, które oddziałują na jednostkę nie tyle bezpośrednio, co pośrednio, w ścisłym powiązaniu z przyczynami zewnętrznymi, egzogennymi. Przyczyny biopsychiczne obejmują: czynniki genetyczne, uszkodzenia

¹⁹ M. Łobocki, *Trudności wychowawcze w szkole...*, s. 40–53; L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania...*, s. 108–109.

²⁰ M. Łobocki, *Trudności wychowawcze w szkole...*, s. 54–63; L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania...*, s. 108–109.

²¹ Szerzej o tym: T. Pilch, *Grupa rówieśnicza jako środowisko wychowawcze* [w:] *Pedagogika społeczna: człowiek w zmieniającym się świecie*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995, s. 174–186; B. Urban, *Kryteria, mechanizmy i konsekwencje odrzucenia dziecka przez grupę rówieśniczą* [w:] *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*, red. B. Urban, Kraków 2001, s. 9–22.

²² A. Olczyk, „Nowe” problemy wychowawcze w dobie „nowych” mediów. „Polonia Sacra” XVI (XXXIV) 2012, nr 31 (75), s. 75–85.

ośrodkowego układu nerwowego, obniżony poziom sprawności umysłowej i zaburzenia somatyczne. Uwarunkowania genetyczne to wszelkiego rodzaju predyspozycje przechodzące na nią z pokolenia na pokolenie. Kolejną z tej grupy przyczyną są uszkodzenia ośrodkowego układu nerwowego, które mogą mieć charakter funkcjonalny (czynnościowy) lub organiczny. Do funkcjonalnych zalicza się nerwice lub zaburzenia nerwicowe. Natomiast organiczne uszkodzenia wiążą się z urazami czaszki i mózgu, powstałe np. na skutek wypadku samochodowego lub w okresie płodowym i podczas ciężkiego porodu. Do ważnych przyczyn natury wewnętrznej należy: obniżony poziom sprawności umysłowej, zaburzenia somatyczne – choroby układu trawiennego, narządu ruchu, zaburzenia gruczołów wydzielania wewnętrznego oraz choroby zakaźne, takie jak np.: odra, ospa, żółtaczkę, grypa. Wszystkie te choroby negatywnie wpływają na ogólne funkcjonowanie dziecka i mogą powodować trudności dydaktyczne i wychowawcze²³.

Poza działaniami związanymi z charakteryzowaniem i klasyfikowaniem syndromów oraz przyczyn niepowodzeń szkolnych uczniów, badacze wskazują również na możliwości zapobiegania tym zjawiskom i ich eliminowania. Do podstawowych dydaktycznych środków zapobiegania niepowodzeniom szkolnym uczniów C. Kupisiewicz zaliczył: profilaktykę pedagogiczną (a w tym nauczanie problemowe i nauczanie grupowe); diagnozę pedagogiczną (ukierunkowaną na natychmiastowe wykrywanie luk w wiadomościach, umiejętnościach i nawykach ucznia); terapię pedagogiczną (zwróconą na wyrównywanie wykrytych zaległości w opanowywanym przez uczniów materiale)²⁴. Natomiast L. Zarzecki wskazał na następujące sposoby przewycięzania niepowodzeń szkolnych, a w szczególności trudności wychowawczych: podmiotowe traktowanie uczniów; troska o rozwijanie karności świadomej; stosowanie demokratycznego stylu kierowania grupą uczniów; przestrzeganie takich zasad organizacji pracy i życia uczniów, jak: zasada humanizacji, kooperacji i harmonii, karności ładu i porządku; troska o atmosferę prawdziwie wychowawczą poprzez właściwe porozumiewanie się nauczycieli i uczniów z wykorzystaniem dyskusji, dialogu. Istotną kwestią w przewycięzaniu trudności wychowawczych jest, zdaniem autora, spójność oddziaływań wychowawczych wszystkich nauczycieli, realizacja programów profilaktycznych, opracowanie czytelnego i zrozumiałego dla wszystkich uczniów szkolnego programu wychowawczego, zdecydowane i krytyczne działania wobec zachowań stanowiących naruszenie regulaminu szkolnego; udzielanie pomocy uczniom sprawiającym trudności wychowawcze²⁵.

Zachodzące przemiany społeczno-kulturowe, ale i nagłe wydarzenia stają się powodem ujawniania nowych, dotąd nienotowanych problemów dydaktycznych

²³ M. Łobocki, *Trudności wychowawcze w szkole...*, s. 63–72; L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania...*, s. 109.

²⁴ Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej...*, s. 237–243.

²⁵ L. Zarzecki, *Teoretyczne podstawy wychowania...*, s. 109–112.

oraz wychowawczych i przyczyniają się do niepowodzeń szkolnych uczniów. Do takich sytuacji z pewnością należy zjawisko, z którym zmagają się obecnie cały świat – pandemii wirusa SARS-CoV-2, wywołującego chorobę COVID-19.

3. Problematyka niepowodzeń dydaktycznych i wychowawczych w czasach pandemii, w świetle rozważań teoretycznych i w badaniach empirycznych

Zjawisko pandemii wirusa SARS-CoV-2 staje się dla współczesnego, globalnego społeczeństwa doświadczeniem niezwykle zaskakującym, a wręcz traumatycznym. Jest to doświadczenie zupełnie nowe dla współczesnego człowieka, które przyniosło ze sobą dezorganizację wszystkich dziedzin życia społecznego i załamanie się indywidualnych planów życiowych. Wpłynęło ono na jakość ludzkiego życia w nauce, pracy i wypoczynku.

Obserwowany w podawanych codziennie przez uprawnione instytucje danych statystycznych wzrost liczby osób zakażonych, wymusił ponowną reorganizację aktywności zawodowej osób dorosłych, a w przypadku uczniów konieczność zmian w organizowaniu i realizacji procesu dydaktyczno-wychowawczego. Szkoły już po raz drugi (po krótkim niespełna dwumiesięcznym realizowaniu pracy dydaktyczno-wychowawczej w formie tradycyjnej) przeszły do formy pracy zdalnej. Warto więc bliżej przyjrzeć się tej pracy i sytuacji uczniów.

Po etapie obserwowanego wiosną 2020 r. pewnego zadowolenia niektórych uczniów z zamknięcia szkół, widać było, że wielu z nich doświadcza negatywnych emocji i problemów. Specjaliści piszą, że sposób przeżywania przez młodych ludzi tej nowej oraz trudnej sytuacji i radzenia sobie z nią, uzależniony jest od czterech zasadniczych determinantów:

- od kontekstu społecznego, na który składają się: zmiana ich codziennego życia; ograniczenia w przemieszczaniu się; informacje o sytuacji w kraju i za granicą; zachowania prezentowane przez rówieśników;
- od kontekstu rodzinnego, który obejmuje: sytuację ekonomiczną i demograficzną; jakości rodzinnych relacji (specyfika systemu rodzinnego, występujących w rodzinie problemów takich jak np. toksykomania; przemoc; naruszanie norm prawnych);
- od cech osobowościowych ucznia, tj. np. od wieku i dojrzałości mechanizmów obronnych; wrażliwości; temperamentu²⁶;
- od funkcjonowania systemu edukacji – od organizacji szkoły i jej zaangażowania w realizację procesu edukacyjnego; jej bazy i środków dydaktycznych; od zaangażowania nauczycieli, wychowawców i pedagogów szkolnych

²⁶ W. Poleszak, J. Pyżalski, *Psychologiczna sytuacja dzieci i młodzieży w dobie epidemii* [w:] *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID – 19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Warszawa 2020, s. 9.

w proces dydaktyczno-wychowawczy oraz od stosowania innych działań wspierających uczniów.

Sytuacja uczniów i problemy, z którymi się oni zmagają w okresie pandemii, nie są jednorodne. Można wyróżnić uczniów z dużymi zasobami do poradzenia sobie z zaistniałą sytuacją, a są to uczniowie posiadający silne oparcie w rodzinie oraz rówieśnikach, odreagowujący napięcia poprzez realizację swoich pasji i zainteresowań oraz poszukujący nowych rozwiązań w okresie wystąpienia utrudnień w zakresie realizacji przyjętych przez nich celów życiowych. Uczniowie ci mogą być dla swoich rówieśników przykładem na to jak radzić sobie w trudnych sytuacjach. Drugą grupę stanowią uczniowie o niestabilnej samoocenie, potwierdzający swoją wartość poprzez aktywność szkolną. Niepokoją się, że przerwa w nauce zagrozi ich karierze szkolnej, a posiadane zasoby nie poprawiają ich samopoczucia. Trzecia grupa to osoby, które większość potrzeb realizują poza domem rodzinnym z uwagi na panujące w nim trudne relacje międzyludzkie i występujące problemy. Swoją samoocenę i pozycję kształtują w relacjach z rówieśnikami. Grupa rówieśnicza jest dla nich miejscem odreagowania negatywnych emocji. Są to uczniowie wymagający pomocy i wsparcia, rozmowy o trudnościach i sposobach ich przezwyciężania. Uwagą należy objąć także ich rodziny i rozpoznać, czy nie jest im potrzebna pomoc instytucji zewnętrznych. Ostatnia, czwarta grupa to uczniowie doświadczający problemów wynikających ze stanu epidemii oraz sytuacji rodzinnej, która wiązać się może z utratą pracy, spadkiem dochodów, chorobą w rodzinie, ale także z jej dysfunkcjami – np. z toksykomanią, przemocą. W stosunku do tych uczniów niezbędne może się okazać wdrażanie działań z zakresu interwencji kryzysowej²⁷.

Interesujących informacji o położeniu uczniów w czasie pandemii COVID-19 dostarczają, realizowane po pierwszym cyklu pracy nauki zdalnej naukowe badania, przeprowadzone wśród uczniów i nauczycieli. Okazuje się, że uczniowie dostrzegają pozytywne i negatywne konsekwencje pandemii, przy dominacji ocen negatywnych.

Pozytywne strony pandemii w opiniach uczniów to:

- brak konieczności bardzo wczesnego wstawania, aby dojechać na godzinę 8.00 do szkoły;
- więcej czasu na inne zajęcia;
- wyeliminowanie rygoru – konieczności noszenia mundurków i zakazu posługiwania się telefonem komórkowym;
- pojawiły się nowe ciekawe możliwości kontaktowania się z nauczycielami – np. spotkania grupowe pozalekcyjne.

Do problemów, na które wskazywali badani uczniowie, należą:

- brak bezpośredniego kontaktu z rówieśnikami z klasy;

²⁷ Tamże, s. 12–14.

- nie wszyscy nauczyciele jednakowo dobrze radzili sobie z nowym sposobem prowadzenia lekcji, co utrudniało im naukę;
- obiektywne trudności techniczne – słaba jakość łącz, problemy z mikrofonem, kamerką;
- zbyt długi czas przebywania przed komputerem – bóle głowy, oczu, zmęczenie;
- trudności w rzetelnym sprawdzaniu wiedzy i umiejętności uczniów, przeprowadzaniu testów oraz sprawdzianów tak, aby oceny w odczuciu uczniów były uczciwe, bo nie wszyscy uczniowie rozwiązują je samodzielnie;
- problemy z rozwijaniem własnych zainteresowań uczniów, uczestniczeniem w dodatkowych zajęciach pozaszkolnych, rozwijających ich pasje;
- problemy z samodyscypliną i samomobilizacją do pracy z wykorzystaniem urządzeń elektronicznych²⁸.

Te wskazania uczniów warto porównać z wypowiedziami nauczycieli. Do największych trudności związanych z realizacją edukacji zdalnej zaliczyli oni:

- chaos organizacyjny podczas wdrażania nauczania zdalnego;
- czasochłonność procesu nauczania;
- braki w sprzęcie elektronicznym;
- problemy z obsługą przez uczniów wymaganych programów;
- braki sprzętowe uczniów związane z realizacją aktywności zawodowej rodziców w formie zdalnej – czasem powodem tych braków była wielodzietność rodziny i trudna sytuacja materialna, a także dysfunkcyjność rodziny²⁹.

Istotnym problemem, który ujawnił się podczas edukacji zdalnej, jest „pogubienie” uczniów. Jak pokazały dane statystyczne, liczba dzieci, które nie brały udziału w zajęciach zdalnych na początku ich wdrażania, była niepokojąca. Z przeprowadzonej w czerwcu 2020 r. w Warszawie ankiety wynika, że liczba uczniów, z którymi nie udało się w ogóle nawiązać kontaktu podczas epidemii, na początku wynosiła aż 656. Wynik udało się poprawić, kiedy ruszyła akcja kupowania sprzętu, który najpierw trafiał do szkół, a następnie był przekazywany dzieciom. Byli też tacy uczniowie, którzy nie otrzymali klasyfikacji z uwagi na niechęć do udziału w zajęciach zdalnych i odrabiania zadań domowych. Często byli to ci sami uczniowie, którym podczas nauki w formie tradycyjnej zdarzało się wagarowanie, ale także dzieci z rodzin dysfunkcyjnych, w których zabrakło zainteresowania ze strony rodziców edukacją dziecka. Były też i takie dzieci, które już wcześniej miały epizody depresyjne, stany lękowe, a w czasie pandemii po prostu się nie odnalazły³⁰.

Analizując wyniki dostępnych badań prezentujących opinie uczniów i nauczycieli odnośnie do edukacji zdalnej, można wywnioskować, że młodzi ludzie

²⁸ <https://www.ourkids.net/pl/nauka-w-czasach-pandemii-w-oczach-uczniow.php> (data dostępu: 26. 10. 2020)

²⁹ <https://polskatimes.pl/edukacja-zdalna-podczas-epidemii-koronawirusa-jak-radza-sobie-polscy-uczniowie-i-nauczyciele/ar/c5-14971756> (data dostępu: 26. 10. 2020)

³⁰ <https://edukacja.dennik.pl/aktualnosci/artykuly/7755052,nauczanie-zdalne-szkola-promocja-uczniowie-rodzice-nauczyciele-problemy-epidemia.htm> 1 (data dostępu: 26. 10. 2020)

doświadczyli wielu trudności dydaktycznych i wychowawczych. Mieli oni kłopot z opanowaniem treści kształcenia. Czasem przesądzały o tym problemy związane z dostępem do sprzętu technicznego, niekiedy kłopoty z nową formą pracy (pozbawioną bezpośredniego kontaktu z nauczycielem) i użytkowaniem sprzętu. Dodać do tego należy skrócenie lekcji z wielu przedmiotów i pośpiech nauczycieli związany z realizacją treści kształcenia, a przecież dzieci różnią się zdolnościami i tempem pracy. Trzeba zauważyć, że wiele treści uczniowie musieli samodzielnie zgłębiać i powtarzać, utrwaląc. Istotną przyczyną było lekceważenie przez uczniów obowiązków szkolnych, nieodrabianie zadań domowych. Ważne wydaje się być także słabe niekiedy zaangażowanie rodziny w proces edukacji zdalnej dziecka. Wszystko to w ostateczności przyczyniło się do wystąpienia braku klasyfikacji niektórych uczniów.

Podczas lekcji zdalnych uczniowie przejawiali także trudności wychowawcze, a ich przykładem było utrudnianie nauczycielowi prowadzenia lekcji poprzez wyciszanie go i wprowadzanie atmosfery zabawy, a także wyciszanie, albo wyrzucanie z grupy zajęciowej kolegów z klasy. Zaobserwować także było można brak zaangażowania uczniów w lekcję i zajmowanie się sprawami odbiegającymi od realizowanych treści, ale także agresywne, ośmieszające innych uczniów odnoszenie się do nich podczas ich wypowiedzi na lekcjach zdalnych. Widać było też uciekanie się uczniów do kłamstw i oszukiwanie nauczyciela podczas rozwiązywania testów, pisania sprawdzianów i kartkówek. U niektórych uczniów można było zauważyć brak pewności siebie, nieśmiałość, wycofanie.

Wszyscy ci uczniowie wymagają pomocy ze strony rodziny i szkoły, która przerwałaby narastanie niepowodzeń dydaktycznych i wychowawczych. Pozostaje jednak pytanie, jak to skutecznie zrobić.

4. Jak pomagać uczniom w czasie pandemii?

O tym, jak uczniowie poradzą sobie z nauką w czasie pandemii COVID-19, która ciągle trwa i wkroczyła już w drugą fazę (gdyż rozpoczęty zaledwie we wrześniu w formie nauki tradycyjnej nowy rok szkolny 2020/21 został znowu przerwany i przyjął ponownie postać nauki zdalnej), zależy od nich samych, ale i pomocy rodziny, szkoły i rówieśników.

W fachowych źródłach naukowych można znaleźć wiele propozycji dotyczących niesienia wsparcia uczniom w czasie pandemii. Oto niektóre propozycje:

- należy zadbać o zaspokojenie podstawowych potrzeb dzieci i młodzieży, a w szczególności, w tej trudnej sytuacji – potrzeby bezpieczeństwa;
- trzeba kształtować dobre wewnątrzrodzinne relacje;
- warto zadbać o współpracę szkoły z rodziną ucznia, a także relacje ucznia z rówieśnikami z klasy szkolnej i jego pozaszkolne kontakty;

- należy w miarę możliwości zatroszczyć się o naturalny rytm dnia dziecka: czas na naukę, wypełnianie obowiązków domowych, odpoczynek i sen;
- trzeba wzmacniać w uczniach pewność siebie i umiejętność normalnego funkcjonowania w trudnych warunkach;
- należy urozmaicać proces dydaktyczny tak, aby był podzielony na czas ekranowy i doświadczenia, obserwacje, zadania niewymagające pracy z komputerem;
- nauczyciele mogą także prowadzić zajęcia pozalekcyjne w formie zdalnej – np. koła zainteresowań;
- pedagodzy szkolni mogą włączyć się w niesienie pomocy młodym ludziom, np. ucząc ich stosowania różnych sposobów nabywania wiedzy i umiejętności oraz technik relaksacji podczas zajęć zdalnych;
- trzeba rozmawiać z dziećmi o pandemii, zwrócić uczniom uwagę na jej pozytywne aspekty, np. możliwość spędzania większej ilości czasu z najbliższymi, czy też angażowania się w realizację przyjemnych form aktywności, np. uprawianie hobby.

Szczególne znaczenie we wspieraniu dzieci i młodzieży przypisuje się trosce o jakość relacji międzyludzkich, na które w znacznej mierze wpływa poprawna komunikacja. Idzie tu o relacje pomiędzy nauczycielami i uczniami, samymi uczniami oraz szkołą i rodziną ucznia.

W opracowaniach naukowych badacze wskazują na różne sposoby, dzięki którym nauczyciel może utrzymać i ulepszyć relacje z uczniami, poprawić atmosferę współpracy, co z pewnością zapobiega niepowodzeniom szkolnym. Proponują oni rozwiązania, które zapewne nie wyczerpują wszystkich możliwości, ale mogą inspirować nauczycieli do poszukiwania autorskich pomysłów kształtowania pozytywnych relacji z uczniami. A oto przykładowe rozwiązania:

- powracajmy w komunikacji z uczniami do wspólnych doświadczeń sprzed pandemii;
- pokazujmy zdjęcia lub filmy z pracy w klasie lub wycieczek czy imprez szkolnych;
- przypominajmy uczniom pozytywne doświadczenia – przywołujmy coś, co wykonali, osiągnęli, powracajmy do sytuacji, kiedy komuś pomogli, coś wymyślili. Takie komunikaty są bardzo uczniom potrzebne, bo pozwalają doświadczać ciągłości naszych relacji;
- pokazujmy uczniom fragment naszej codzienności, np. filmik z naszym zwierzęciem. To podtrzymuje więzi, ale też budzi pozytywne emocje i pokazuje, że życie toczy się dalej, nawet w obecnych, trudnych dla wszystkich okolicznościach. Możemy o to samo poprosić naszych uczniów, podsuwając im kilka tematów, tak aby każdy z nich miał szansę coś zaprezentować;
- bądźmy dla uczniów dobrym przykładem, pokażmy, jak dbać o siebie, przebywając w izolacji;
- podzielmy się z uczniami radami, wskażmy, co my robimy, żeby się lepiej czuć;

- dbajmy także o to, aby komunikacja z uczniami była wzbogacona elementem humoru³¹.

Ważną rolę w zapobieganiu niepowodzeniom szkolnym odgrywa komunikacja i relacje rówieśnicze w klasie szkolnej. Mogą one kształtować atmosferę wsparcia i współpracy, albo też przyczyniać się do poczucia osamotnienia dziecka, odrzucenia przez rówieśników. Ważne jest to, aby obecna sytuacja, która modyfikuje, ogranicza i utrudnia podtrzymywanie więzi i komunikację w grupie rówieśniczej oraz stanowi zagrożenie dla relacji i poczucia wspólnoty w klasie, uczyniła jak najmniejsze szkody. Najistotniejsze jest, aby integrować uczniów, wykorzystując dostępne narzędzia elektroniczne. Należy stwarzać takie możliwości i warunki, które sprzyjają podtrzymywaniu poczucia przynależności uczniów do zespołu klasowego i sprawiają, że nadal współpracują oni ze sobą, wspierają innych oraz siebie nawzajem. Wielu narzędzi, które mieliśmy w rękach w ramach tradycyjnej edukacji, obecnie już nie mamy. Jednak jeśli dobrze się zastanowimy, to jesteśmy w stanie znaleźć w dzisiejszych warunkach podobne czy podobnie działające strategie i metody pracy.

Pewną propozycję dla nauczycieli i wychowawców, służącą integracji zespołu klasowego, mogą stanowić następujące wskazania:

- stawiamy uczniom zadania wymagające współpracy w parach bądź małych grupach. Ważne jest, aby pary lub grupy były dobierane poprzez losowanie, tak aby stworzyć możliwość interakcji pomiędzy wszystkimi uczniami, także tymi, którzy na co dzień mniej się ze sobą komunikują;
- wprowadzamy elementy edukacji rówieśniczej, polegającej na tym, że uczeń lub grupa uczniów przygotowuje materiały lub zajęcia edukacyjne. Odbiorcami mogą być uczniowie z tej samej klasy lub innych zespołów klasowych w szkole. Treść zajęć może dotyczyć zarówno programu jakiegoś przedmiotu, jak i innych umiejętności czy kompetencji;
- przygotujmy jako wspólnota coś dla kogoś innego – uczniów z innego kraju, z którymi współpracowaliśmy lub teraz zaczęliśmy współpracę. Może to być film, prezentacja itd³².

W czasie pandemii szczególnie ważne są poprawne relacje szkoły i nauczyciela z rodziną ucznia, gdyż na bieżąco mogą być wtedy eliminowane pojawiające się trudności dydaktyczne i wychowawcze. Relacje te są kształtowane przez cztery istotne składowe. Po pierwsze, musimy sobie uświadomić, co nas łączy na poziomie celów, priorytetów. Zarówno rodzicowi, jak i nauczycielowi powinien przyświecać ten sam cel – dobro dziecka. W każdej trudnej rozmowie przypominajmy to sobie, ale także i rodzicowi, z którym rozmawiamy i z którym doświadczamy trudności w porozumiewaniu się. Po drugie, inicjujemy kontakty

³¹ W. Poleszak, J. Pyżalski, *Relacje przede wszystkim – nawet jeśli obecnie jedynie zapośredniczone* [w:] *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID – 19...*, s. 31.

³² Tamże, s. 31–34.

z rodzicami, sprawdzajmy, jak sobie ich dzieci radzą z obowiązkami szkolnymi w trudnych czasach pandemii. Komunikacja daje szansę na poznawanie wzajemnych oczekiwań, a ponadto pozwala na podzielenie się radami dotyczącymi np. motywowania uczniów do nauki, organizowania im czasu wolnego. Po trzecie, w edukacji zdalnej bardziej zależy nam na tym, żeby nauczyć uczniów, jak się uczyć, niż sprawdzić, czy przyswoili sobie dany materiał. Dla realizacji tego zadania ważna jest współpraca i wymiana informacji z rodzicem. Wszystkie kontrakty zawierane z uczniem wymagają wprowadzenia w to działanie rodzica, bo to on będzie czuwał nad realizacją zadań. Świadomość tego, że rodzic jest dobrze poinformowany, motywuje samych uczniów do działania, wywiązywania się z przyjętych kontraktów. Wzajemne informowanie się w relacji nauczyciel – rodzic umożliwia też poznawanie potrzeb dzieci i rodziców oraz jest szansą na znalezienie nowych rozwiązań trudnych sytuacji. Ostatnia składowa kształtująca relacje nauczyciel – rodzic, to wspieranie się w trudnych warunkach. Przecież nic nie buduje tak mocno międzyludzkich relacji, jak wspólne mierzenie się z przeciwnościami losu. I nie idzie tu o wymagające szczególnego zaangażowania i czasochłonne przedsięwzięcia, ale o proste ludzkie zainteresowanie i dzielenie się uwagą, empatią, troską oraz obdarzanie wzajemnym szacunkiem³³.

Niepowodzenia szkolne uczniów zawsze towarzyszyły procesowi dydaktyczno-wychowawczemu. Ich występowanie wpisane jest poniekąd w życie szkolne. Skala tego zjawiska jest zdeterminowana wieloma opisanymi w tym tekście czynnikami. Literatura pedagogiczna w sposób dość wyczerpujący przedstawia sposoby zapobiegania tym niepowodzeniom i eliminowania ich wtedy, kiedy się ujawniają. Jednakże dziś, w czasie pandemii nasze życie społeczne, w tym także w zakresie edukacji, uległo tak znacznej dezorganizacji, że szkoła, nauczyciele, rodzice, ale i sami uczniowie stają wobec nieznanych dotąd trudności, a w tym problemów związanych z niepowodzeniami dydaktycznymi i wychowawczymi. Mimo konieczności zachowywania dystansu społecznego muszą odnaleźć się w nowej rzeczywistości i podjąć trud intensywnej współpracy, opartej na otwartej (choć zdalnej) komunikacji i zaangażowaniu wszystkich stron. Wydaje się, że tylko taka postawa może minimalizować pojawiające się trudności dydaktyczne oraz wychowawcze i wspierać tych uczniów, którzy z jakichś powodów sobie nie radzą z realizacją obowiązku szkolnego.

Bibliografia

- Denek K, *Powodzenia i niepowodzenia szkolne w kontekście badań* [w:] *Niepowodzenia szkolne: praca zespołowa*, red. J. Łysek, Kraków 1998.
- Karpińska A., *Niepowodzenia edukacyjne – renesans myśli naukowej*, Białystok 2011.

³³ Tamże, s. 34-35.

- Kojs W., *Wokół pojęcia niepowodzeń szkolnych* [w:] *Niepowodzenia szkolne: praca zespołowa*, red. J. Lysek, Kraków 1998.
- Kupisiewicz C., *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1996.
- Łobocki M., *Trudności wychowawcze w szkole. (Zapobieganie i przeciwdziałanie)*, Warszawa 1989.
- Nowacki T., *Leksykon pedagogiki pracy*, Radom 2004.
- Okoń W., *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa 2004.
- Olczyk A., „Nowe” problemy wychowawcze w dobie „nowych” mediów. „Polonia Sacra” XVI (XXXIV) 2012, nr 31 (75).
- Pilch T., *Grupa rówieśnicza jako środowisko wychowawcze* [w:] *Pedagogika społeczna: człowiek w zmieniającym się świecie*, red. T. Pilch, I. Lepalczyk, Warszawa 1995.
- Poleszak W., Pyżalski J., *Psychologiczna sytuacja dzieci i młodzieży w dobie epidemii* [w:] *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, red. J. Pyżalski, Warszawa 2020.
- Skrzypniak R., *Trójgłos w sprawie niepowodzeń edukacyjnych – trudności wychowawcze* [w:] *Dydaktyczna refleksja o edukacyjnych priorytetach*, red. A. Karpińska, M. Zińczuk, Warszawa 2014.
- Urban B., *Kryteria, mechanizmy i konsekwencje odrzucenia dziecka przez grupę rówieśniczą* [w:] *Społeczne konteksty zaburzeń w zachowaniu*, red. B. Urban, Kraków 2001.
- Zarzecki L., *Teoretyczne podstawy wychowania. Teoria i praktyka w zarysie*, Jelenia Góra 2012.
- Żegnałek K., *Dydaktyka ogólna. Wybrane zagadnienia*, Warszawa 2005.

Źródła internetowe

- <https://www.ourkids.net/pl/nauka-w-czasach-pandemii-w-oczach-uczniow.php> (data dostępu: 26.10.2020)
- <https://polskatimes.pl/edukacja-zdalna-podczas-epidemii-koronawirusa-jak-radza-sobie-polscy-uczniowie-i-nauczyciele/ar/c5-14971756> (data dostępu: 26.10.2020)
- <https://edukacja.dziennik.pl/aktualnosci/artykuly/7755052,nauczanie-zdalne-szkola-promocja-uczniowie-rodzice-nauczyciele-problemy-epidemia.htm> 1 (data dostępu: 26.10.2020)